

PSIXOLOGİYA**UOT 159.9****orcid.org/0000-0001-9771-1156****YAŞLI MƏHKUM KOLLEKTİVLƏRİNDƏ
ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏHLİLİ****G.Ə.ƏLİYEVƏ****Bakı Dövlət Universiteti
gulshen.kovser@gmail.com**

Həyat keyfiyyətinin öyrənilməsi, həmçinin şəxsin psixoloji rifahının təhlil edilməsi zamanı şəxsiyyətlərarası münasibətlər xüsusi yer tutur (Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, 1996; Birləşmiş Krallıq, Cambridge Universiteti, 2009). Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müsbət istiqamətdə inkişafı, qorunub saxlanması, münasibətlərin idarə edilə bilməsi kimi amillər azad cəmiyyətdə olduğu kimi məhkum kollektivlərində də vacib əhəmiyyət daşıyır (Antonucci, 1986; Antonucci və Akiyama, 1995; Fiori, və b., 2006; Holt-Lunstad, və b., 2010; Lubben, 1988; Medvene, və b., 2015).

Faktlar sübut edir ki, ailə münasibətlərinin qorunub saxlanması müsbət effektə malikdir. Lakin uzun müddət azadlıqdan məhrum edilmə cəzaçəkmə müəssisəsindən asılılıq yaradır və ailə əlaqələrinin itirilməsinə səbəb olur. Tərədilən cinayətin xarakteri də öz növbəsində ailə üzvləri ilə olan münasibətlərə öz təsirini göstərmiş olur (Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan məhkumlarla iş, Nyu-York, 2009)

Məhkum kontingentinin şəxsiyyətlərarası münasibətlərin vacibliyi və bu faktorun intihar, özünəxəsarət yetirmə hallarında qabaqlayıcı amillərdən biri olması sübut edilmiş və üzərində işlənmişdir (A.Rivlin, K.Havton, L.Marzano, S.Fazel, 2013).

Tədqiqat zamanı yaşlı məhkum kollektivlərində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin öyrənilməsi əsas məqsəd olaraq qarşıya qoyulmuşdur. İlk növbədə bu istiqamətdə aparılmış əvvəlki tədqiqatlar, hüquqi sənədlər, dərc edilmiş məqalələr araşdırılmış, daha sonra isə tədqiqat hipotezasının yoxlanılması üçün respublikamızda cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumlar arasından yaşlı məhkumların həyat keyfiyyəti və şəxsiyyətlərarası münasibətləri sorğu nümunələri əsasında ölçülmüşdür.

Açar sözlər: yaşlı məhkumlar, həyat keyfiyyəti, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, sosial dəstək.

Tədqiqat metodu: Tədqiqatda tətbiq olunan yanaşma həm deskriptiv (təsviri), həm də araşdırma xarakteri daşıyır. Belə ki, ilk növbədə mövzuya aid yerli və beynəlxalq ədəbiyyat mənbələri, məqalələr və beynəlxalq nəşrlərdən əldə edilmişlər təhlil edilmiş, daha sonra isə “Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi” - WHOQOL-BREF sorğusu tətbiq edilmişdir. “Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi” - WHOQOL-BREF sorğusu 4 əsas struktur – fiziki sağlamlıq, psixoloji, sosial əlaqələr və ətraf mühit olmaqla, 26 bənddən ibarətdir. Tətbiq olunmuş vasi-

tənin etibarlı və validliyi 23 ölkə vətəndaşları ilə sübut edilmişdir. 2 qrupun nəticələri t student, ikidən artıq qrupun nəticələri isə ANOVA ilə ölçülmüşdür (nəticələrin əhəmiyyətlik dəyəri: $p < 0,05$). Qeyd etmək lazımdır ki, sorğu nümunəsi əsasında ölkəmizdə ilk dəfə həyat keyfiyyətinin ölçülməsi istiqamətində ölçü vasitəsi hazırlanaraq adaptasiya olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri:

- Sorğu zamanı 200 yaşlı məhkumun iştirakı və yalnız 3 rejim (həbsxana, ciddi və ümumi) üzərindən təhlillər aparılması;
- Həyat keyfiyyəti və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin fərqləndirilməsi, problemin yalnız bu aspektdən təhlil edilməsi;
- Tədqiqatın yalnız yaşlı kişi məhkumlar arasında aparılması;
- Həyat keyfiyyəti və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yalnız “Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi” - WHOQOL-BREF sorğusu vasitəsilə öyrənilməsi.

Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili:

İnsan hüquqları aspekti:

Azərbaycan Respublikası BMT Baş məclisinin 10 dekabr 1984-cü il tarixli 39/46 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və 26 iyun 1987-ci ildə qüvvəyə minmiş İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiyaya qoşulmuş və məhkumlarla münasibətlərdə həmin konvensiya müvafiq bəndləri rəhbər tutulur. Həmin konvensiyaya qoşulmuş dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə müvafiq surətdə, insana məxsus ləyaqətin və insan birliyinin bütün üzvlərinin bərabər və bölünməz hüquqlarının tanınmasının bütün dünyada azadlığın, ədalətin və sülhün əsası olduğunu hesab edir. Azərbaycan Respublikası 31 may 1996-cı il tarixli qanunla konvensiyaya qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının rəhbər tutduğu digər beynəlxalq sənəd Məhbuslarla minimal standart davranış qaydalarıdır. BMT cinayətkarlığın qarşısını almaq və qanun pozucuları ilə davranışa dair 1955-ci ildə Cenevrədə keçirilən birinci Konqresində qəbul edilmiş və 1957, 1997-ci il qətnamələri ilə bəyənilmişdir. Həmin qaydaların II hissəsi məhkum edilmiş məhbuslardır ki, tədqiqatın hədəf qrupu olan yaşlı məhkumların da hüquq və vəzifələri, onlarla münasibətdə rəhbər prinsiplər həmin kateqoriya daxilində göstərilmişdir. Həmin rəhbər prinsiplər sırasında xüsusi olaraq 61-ci bənddə qeyd edilir ki, məhkumlarla davranışda onları cəmiyyətdən təcrid olunmaları deyil, cəmiyyətin üzvü olaraq qalmaqda davam etmələrini göstərən cəhətlər nəzərə çatdırılmalıdır. Onların mülki mənafe, sosial təminat və digər sosial güzəştlər sahəsində qanuna və onlar barəsində hökmün şərtlərinə uyğun olan maksimum hüquqlarını özlərində saxlanması üçün tədbirlər görülməlidir. Müəssisənin tibb xidməti məhkumun yenidən tərbiyəsinə əngəl törədə bilən fiziki və psixi xəstəliklərin, yaxud qüsurların aşkara çıxarılması və müalicəsinin qayğısına qalmalıdır. Bu məqsədlə müəssisənin bütün lazımi terapevtik, cərrahi və psixiatrik xidmət imkanları təmin edilməlidir. Müəssisədə qəbul edilmiş rejim cəzaçəkmə müəssisəsi ilə azadlıqdakı həyat arasında fərqi minimuma endirməyə yönəldilməlidir.

Minimal standart davranış qaydaları 66-cı bəndində göstərilir ki, məhkumlarla davranış onlarda özlərinin ləyaqət hissini və məsuliyyətini dərk etməsini möhkəmləndirməlidir. Bu məqsədlə məhkumların fərdi ehtiyaclarını, onların sosial keçmişi, cinayətin tarixi, fiziki və əqli qabiliyyət və imkanları, temperamenti, həbs müddətinin uzunluğu və azad edildikdən sonrakı imkanları nəzərə alınmaqla bütün münasib tədbirlər-mümkün olan ölkələrdə dini xidmət, təlim, peşə hazırlığı və yönümü, konkret sosial halların öyrənilməsini və s. daxil olmaqla götürülməlidir. Əlbəttə ki, həmin bəndin fəaliyyət zamanı nəzərə alınması yaşlı məhkumların həyat keyfiyyətinin yüksəldiləsinə, onların psixi sağlamlıq və rifah halına öz müsbət təsirini göstərir.

Həmçinin Minimal standart davranış qaydaları 70-ci bəndində göstərilir ki, hər bir müəssisədə güzəştlər sistemi olmalı və müxtəlif kateqoriyalardan olan məhkumları yaxşı davranışa həvəsləndirmək, onlarda məsuliyyət hissini inkişaf etdirmək, onların əməkdaşlığına nail olmaq üçün həmin kateqoriyalarla müxtəlif davranış üsulları işlənib hazırlanmalıdır.

Mövcud araşdırmaların təhlili

Yaşlı məhkumların şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin vacibli və bu münasibətlərin tənzimlənməsini Morag Farquhar, A.Rivlin, K.Havton, L.Marzano, S.Fazel və digər tədqiqatçıların araşdırmalarında əsas yer tutur.

Morag Farquhar, İngiltərə, London Universiteti əməkdaşı yaşlı insanlarda həyat keyfiyyəti anlayışını izah edərkən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) qeydlərinə istinad etmiş və şəxsin həyatdakı mövqeyinə subyektiv münasibətini, xüsusilə vurğulamışdır. Müəllif öz respondentlərindən həyat keyfiyyəti dedikdə nə başa düşürsünüz? - sualına aldığı cavablarda əksər cavablar- ailə, evlilik olmuşdur. Digər cavablarda daxilən məmnunluq, rahatlıq hissi kimi izah edilmişdir (Morag.F, 2020).

Məhkum kontingentinin şəxsiyyətlərarası münasibətlərin vacibliyi və bu faktorun intihar, özünəxəsarət yetirmə hallarında qabaqlayıcı amillərdən biri olması sübut edilmiş və üzərində işlənmişdir (A.Rivlin, K.Havton, L.Marzano, S.Fazel, 2013). Psixi sağlamlıq sferasında impulsivlik, özünüqiymətləndirmə, aqressiya, depressiya və qərəzlilik amilləri arası korelyasiya əmsalını təhlil etdikdə, qərəzlilik-impulsivlik, aqressiya-impulsivlik, aqressiya-qərəzlilik, depressiya-impulsivlik, depressiya-qərəzlilik arası müsbət, özünüqiymətləndirmə-impulsivlik, özünüqiymətləndirmə-aqressiya, özünüqiymətləndirmə-depressiya arası mənfi korelyasiya aşkar etmişlər (A.Rivlin, K.Havton, L.Marzano, S.Fazel, 2013).

Həyat keyfiyyətinə aşağıdakı sferalar daxildir:

1. Fiziki vəziyyət –sağlamlıq
2. Maddi vəziyyət (rifah, yaşayış şərtləri, orta gəlir, iş və dincəlmə şərtləri və s.)
3. Psixoloji vəziyyət (emosiyalar, yanaşmalar, dəyərlər, özünü qiymətləndirmə, iş məmnunluğu, stress, ailədə psixoloji iqlim, təşkilat və cəmiyyətdə, ümumilikdə xalqın psixoloji mühiti)
4. Təhsil və özünüinkişaf etdirmə (öyrənmə, təhsilin keyfiyyəti, bacarıqlar)
5. Sosial əlaqələr (ailə üzvləri, digər insanlarla əlaqələri, cəmiyyət, dəstək)

6. Özünü ifadə etmək imkanları və aktivlik formaları (yaradıcılıq, hobbi, əyəcələr)
7. Müdafiə və ətraf mühit (şəxsi fiziki müdafiə- hüquqi, sosial, iş mühiti, iqtisadi, siyasi və hüquqi mühit). (Ruzevicius, 2012)

Müəllif əvvəlki qeydlərə istinad edərək həyat keyfiyyətini aşağıdakı kimi təsvir etmişdir (Considine, 2002; Shoepke, 2003; Ruzevicius, 2012). Fiziki sağlamlıq, maddi vəziyyət, psixi sağlamlıq, özünü inkişafetdirmə, təhsil, sosial əlaqələr, özünü ifadə etmək, asudə vaxt aktivliyi, ətraf mühit, mühafizə amilləri isə mərkəzi sistemin əsasında bir-birinə qarşılıqlı təsir edərək dövr edir. Bu komponentlərin hər biri ayrılıqda müstəqildir və şəxsin həyatdan məmnunluğuna təsir edir.

Hindistanda yaşlı əhalinin həyat keyfiyyəti ilə bağlı Visakhapatnam şəhəri yaşlılar evi və icmada (öz ailələrində) yaşayan yaşlı insanlarla tədqiqat aparılmışdır. Müəlliflər Visakhapatnam şəhəri Andhra Tibb Kolleci Tibb bölməsi əməkdaşları Dr. S.Chandrika, Dr. P.Radhakumari, Dr.B.DeviMadhavi 2014-cü ilin dekabr ayında müqayisəli təhlil aparmışlar (cross sectional descriptive study). Həyat keyfiyyəti WHO QOL-BREF sorğusu ilə ölçülmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, müəlliflər həyat keyfiyyəti anlayışına ÜST istinad edərək izah vermişlər. Sorğu 100 nəfər arasında (50-si icmadan, 50 nəfər qocalar evi) aparılmışdır (t-test və ANOVA ilə ölçülmüş, $p < 0,05$).

Sosiodemoqrafik göstəricilər həyat keyfiyyəti sorğusu müvafiq bəndləri ilə arasındakı əlaqə ölçüldükdə aşkar olmuşdur ki, hər 4 bənddə - fiziki, psixoloji, sosial və ətraf mühit amilləri üzrə göstəricilər kişilərdə qadınlardan yüksək olmuşdur. Fiziki göstəricilər müvafiq olaraq kişilərdə $59,39 \pm 22,60$; qadınlarda $48,82 \pm 20,41$; psixoloji göstəricilər $69,35 \pm 16,46$; $61,71 \pm 16,05$; sosial göstəricilər $47,22 \pm 17,60$; $40,63 \pm 19,73$; ətraf mühit amilləri üzrə göstəricilər $56,82 \pm 15,69$; $52,52 \pm 11,31$. Lakin bu göstəricilərdən yalnız I və II bəndlərdə $p < 0,05$ olduğundan nəticələrin statistik əhəmiyyətə malik olduğu müəlliflər tərəfindən vurğulanmış, III və IV bəndlərdə bu şərt ödənilməmişdir. Həmçinin müəlliflər 65 yaşından yuxarı şəxsləri 65-69, 70-74, 75-dən yuxarı olmaqla 3 qrupa ayırmış və yaş artdıqca bütün bəndlər üzrə göstəricilər aşağı düşmüşdür ($p < 0,002$). Ailə vəziyyəti faktoruna görə evlilərdə göstəricilər digər kateqoriya olan-dul şəxslərdən yüksək olmuşdur, lakin $p < 0,05$ şərti ödənilməmişdir. Sosio iqtisadi status üzrə (II,III,IV və V sinif) yaşlıların həyat keyfiyyəti göstəriciləri tədricən azalmışdır. Lakin bu amil üzrə də $p < 0,05$ şərti ödənilməmişdir.

Daha sonra müəlliflər icmada və qocalar evində olan şəxslərin həyat keyfiyyəti göstəricilərini müqayisə etdikdə nəticələr arası böyük fərq aşkar edilməmişdir. Yalnız sosial amil üzrə icmada yaşayan yaşlı insanların göstəricisi qocalar evi göstəricilərindən yüksək olmuş və $p = 0,017$ ($p < 0,05$ şərti ödənilmişdir). Fiziki və ətraf mühit amili üzrə göstəricilər qocalar evində nisbətən yüksək olsa da $p < 0,05$ şərti ödənilməmişdir. Müəlliflər toplanmış nəticələrə əsasən yaşlı şəxslərə fiziki reabilitasiya tədbirlərinin, psixoloji işin gücləndirilməsi, ətraf mühit amillərinin yaxşılaşdırılmasının tövsiyə etmiş və bu zaman həyat keyfiyyəti göstəricilərinin yüksəlməsini ehtimal etmişlər.

Nəticələr:

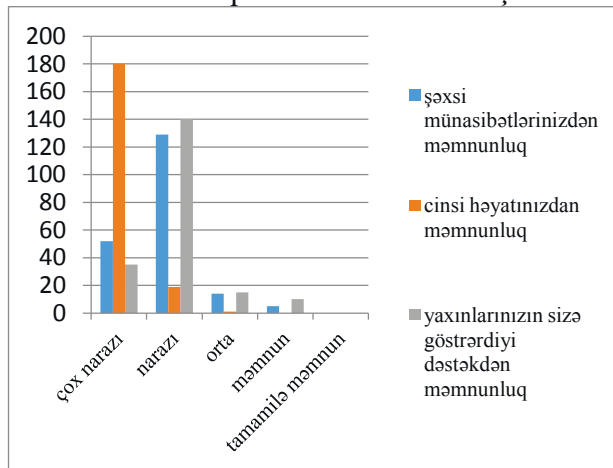
Məhkumlarla tətbiq edilmiş ilkin sorğu nümunəsində onların cəzaçəkmə müəssisəsində əməkdaşlarla, digər məhkumlarla, ailə üzvləri və tanışlarla, eyni zamanda onlara göstərilən tibbi xidmətə olan münasibəti, gün ərzində əhval ruhiyyəsi və gələcəyə dair fikirlərini əks etdirən suallar ünvanlanmış və toplanmış cavablar cədvəl 1-də təsvir edilmişdir.

Cədvəl 1

Sorğu nəticələrinin paylanması (say və faizlər üzrə)

Sual	Cavablar			
	Bəli	Xeyr	Ümumi 200 (100%)	
Yaş amiliniz nəzərə alınırımı?	125 (62,5%)	75 (37,5%)	200 (100%)	
Tibbi xidmətdən razısınızımı?	Bəli 118 (59%)	Qismən 80 (40%)	Xeyr 2 (1%)	200 (100%)
Əməkdaşların münasibətindən razısınızımı?	Bəli 120 (60%)	Qismən 78 (39%)	Xeyr 2 (1%)	200 (100%)
Məhkumların münasibətindən razısınızımı?	Bəli 129 (64,5%)	Qismən 71 (35,5%)	Xeyr -	200 (100%)
Ailə üzvləri ilə əlaqə saxlayırsınızımı?	Daima 151 (75,5%)	Bəzən 47 (23,5%)	Heç vaxt 2 (1%)	200 (100%)
Ailə üzvləriniz qısamüddətli görüşlərə gəlirmi?	Daima 117 (58,5%)	Bəzən 80 (40%)	Heç vaxt 3 (1,5%)	200 (100%)
Ailə üzvləriniz uzunmüddətli görüşlərə gəlirmi?	Daima 20 (10%)	Bəzən 127 (63,5%)	Heç vaxt 53 (26,5%)	200 (100%)
Gün ərzində əhval ruhiyyənizi necə təsvir edərdiniz?	Normal 16 (8%)	Dəyişkən 179 (89,5%)	Çox aşağı 5 (2,5%)	200 (100%)
Gələcəyə dair fikirlərinizi necə təsvir edərdiniz?	Planlarım var 26 (13%)	Heç bir fikrim yoxdur 174 (87%)		200 (100%)

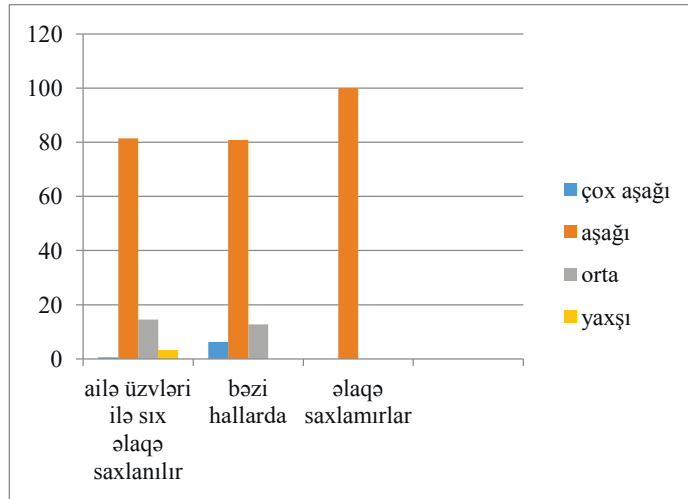
“Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi” sorğusunun III blok sualları (Sual 20, 21, 22) şəxsiyyətlərarası münasibətləri, sosial əlaqələri özündə birləşdirir. Həmin suallara verilən cavablar qrafikdə təsvir edilmişdir.

Şəx.1. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən məmnunluq

Şəxsiyyətlər arası münasibətlər və həyat keyfiyyəti

Məhkumun şəxsiyyətlərarası münasibətləri və həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı ailə üzvləri ilə əlaqələrin qorunub saxlanması və həmin amilin yaşlı məhkumların həyat keyfiyyətinə olan təsirinin ölçülməsi zamanı say paylaması aşağıdakı qrafik təsvirdə göstərilmişdir.

Şək. 2. Həyat keyfiyyəti amilinin ailə üzvləri ilə əlaqə faktına əsasən qiymətləndirilməsi

Təsvirdə görüldüyü kimi ailə üzvləri ilə sıx və bəzi hallarda əlaqə saxlayan məhkumlarda həyat keyfiyyətinin orta və yaxşı qiymətləndirilməsi qeydə alınsa da ailə üzvləri ilə heç bir əlaqə saxlamayan şəxslərdə həyat keyfiyyəti yalnız aşağı qiymətləndirilmişdir. Mann-Uitney testi istifadə edilmiş, həmin testə əsasən p əmsalı 0,05-dən yuxarı olmuşdur. Bu isə 2 amil arasında H_0 hipotezasının qüvvədə qalmasını, H_1 hipotezasının isə (şəxsin ailə üzvləri ilə əlaqə saxlaması və həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi amili arasında əlaqə vardır) qüvvədən düşməsinə dəlalət edir. Eyni zamanda həyat keyfiyyəti sorğusunun 20-ci sualına (şəxsi münasibətlərinizdən nə dərəcədə məmnunsunuz?) verilmiş cavablar əsasında təhlil apardıqda ailə üzvləri ilə sıx əlaqə saxladıklarını bildirsələr də eyni zamanda həmin şəxslərin 25%-i bu münasibətlərdən çox narazı, 63%-i narazı, 8%-i qismən razı, 2%-i isə razı idilər. Ailə üzvləri bəzən əlaqə saxlayanlar isə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən 27% çox narazı, 68%-i isə narazı idilər. Ailə üzvləri qısamüddətli görüşə gəlməsinə baxmayaraq 90% cavabında şəxsi münasibətlərindən çox narazı və narazı idilər. Belə olduqda həmin münasibətlərin nə dərəcədə keyfiyyətli olması və dəstək xarakterli olması sual doğurmuş olur.

Məhkumların ailə üzvləri ilə əlaqə saxlaması və onların gündəlik əhval-ruhiyyəsində yaşayan dəyişiklik arası hansısa bir əlaqənin, təsirin izlənməsi üçün ailə üzvləri ilə mütəmadi, bəzən və əlaqə saxlamayan 3 qrupun depressiya göstəriciləri müqayisə edilmişdir.

Ailə üzvləri ilə mütəmadi əlaqə saxlayanlar $8,6\pm 3,2$; bəzən əlaqə saxlayanlarda $10,3\pm 4,08$; əlaqə saxlamayan yaşlı məhkumlarda isə $14,5\pm 0,7$ alınmışdır və ən çox paylanma bəzən əlaqə saxlayan insanlarda qeydə alınmışdır ($df=151$, $p<0,001$). Statistik əhəmiyyətə malik bu göstəriciyə əsasən, demək olar ki, ailə üzvləri ilə yaradılan əlaqə yaşlı məhkumların gündəlik əhval-ruhiyyəsinə əsaslı təsir edir. Emosional sferada qeydə alınan gərginlik, narahatlıq, əhval-ruhiyyənin aşağı olması hallarının hansı tezliklə müşahidə olunması “Həyat keyfiyyəti” sorğusunun 26-cı sualında da qeyd edilmişdir. Ailə üzvləri ilə nə dərəcədə əlaqə saxlanılması ilə həmin suala verilmiş cavablar arasında paylanmaya nəzər saldıqda aydın olur ki, ailə üzvləri ilə sıx əlaqə saxlayan yaşlı məhkumların 12%-ində təsadüfən bu hallar yaşanırsa, ailə üzvləri ilə bəzən və heç vaxt əlaqə saxlaya bilməyən yaşlı kontingentdə isə 6% hallarda təsadüfən, 93%-ində isə mütəmadi olaraq aşağı əhval-ruhiyyə izlənilmişdir. Bu iki amil arasında çox zəif statistik əhəmiyyətə yaxın korelyasiya aşkar edilmişdir ($r=0,137$; $p=0,053$). İki amil arasında regressiyanı ölçüdükdə isə adjusted Rsquare 0,014; Rsquare 0,019; Dublin-Watson əmsalı 1,321 alınmışdır ($t=24,4$; $p<0,001$). Adjusted Rsquare ilə Rsquare arası fərqi az olması onlar arasında statistik əhəmiyyətə malik səbəb-nəticə əlaqəsinin olmasını göstərir.

Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi sorğusunun 20-22-ci sualları (şəxsi münasibətlərdən məmnunluq, cinsi münasibətlərdən məmnunluq və dostlardan aldığı dəstəkdən məmnunluq) ilə həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi arasında təsirin olmasını təhlil edərkən statistik əhəmiyyətə malik müsbət korelyasiya aşkar edilmişdir.

Cədvəl 2

**Şəxsiyyətlərarası münasibətlər və həyat keyfiyyəti
amili arası statistik əlaqə**

	Həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi				
	Kruskal Wallis (qeyri-parametrik test)			Spearman korelyasiya əmsalı	
	χ^2	df	p dəyəri	r	p dəyəri
Şəxsi münasibətlərdən məmnunluq	90,55	3	0,000	0,469**	0,000
Cinsi münasibətlərdən məmnunluq	83,126	2	0,000	0,646**	0,000
Dostların dəstəyindən məmnunluq	75,10	3	0,000	0,495**	0,000

Cədvəldə qeyd edilən statistik əhəmiyyətli rəqəmlərə əsasən bir daha, demək olar ki, məhkumların şəxsi münasibətlərindən, yaxınlarından aldığı dəstəkdən məmnunluq və cinsi münasibətlərindən nə dərəcədə razı olması onların həyat keyfiyyətinin subyektiv qavranma səviyyəsinin paralel olaraq yüksəlməsi ilə müşahidə edilir.

Cəzaçəkmə müəssisəsi mühit amili və həyat keyfiyyəti faktoru

Yaşlı məhkumların həyat keyfiyyətinin tədqiqi zamanı cəzaçəkmə müəssisəsi mühit amili və müəssisə ərazisində yaşlı məhkumlara göstərilən münasibət, həmin münasibətlərdən məmnunluq digər asılı olmayan amil olaraq

götürüşmüş və ilk növbədə müstəqil və asılı dəyişənlər arası paylanma ölçülmüşdür.

Cədvəl 3

Cəzaçəkmə müəssisəsi mühit faktoruna əsasən həyat keyfiyyətinin subyektiv qiymətləndirilməsi

Cəzaçəkmə müəssisəsi amili	Həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi					Cəmi
	Çox aşağı	aşağı	orta	Yüksək	Çox yüksək	
Yaş amiliniz nəzərə alınır mı?						
<i>Hə</i>	3	111	10	1	-	125
<i>xeyr</i>	1	52	18	4	-	75
Tibbi xidmətdən razısınız mı?						
<i>Bəli</i>	3	96	16	3	-	118
<i>Müəyyən dərəcədə</i>	1	66	11	2	-	80
<i>xeyr</i>	-	1	1	-	-	2
Əməkdaşların münasibətini necə qiymətləndirərsiz?						
<i>Çox yaxşı</i>	1	112	6	1	-	120
<i>normal</i>	3	50	21	4	-	78
<i>aşağı</i>	-	1	1	-	-	2

Cədvəl 4

Cəzaçəkmə müəssisəsi mühit faktorunu və həyat keyfiyyəti faktorunu arası korrelyasiya amilinin təhlili

	Həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi				
	Kruskal Wallis (qeyri-parametrik test)			Spearman korelyasiya əmsali	
	χ^2	df	p dəyəri	r	p dəyəri
Yaş amilinin nəzərə alınması	13,85	1	0,000	0,264**	0,000
Tibbi xidmətdən məmnunluq	1,508	2	0,470	0,032	0,651
Əməkdaşların münasibətindən məmnunluq	18,167	2	0,000	0,301**	0,000
Məhkumların münasibətindən məmnunluq	3,18	1	0,074	0,127	0,074

Qruplar arası təsir böyüklüyünün ölçülməsi üçün, yaş faktorunun nəzərə alınması amilinə əsasən yaşlı məhkumları nisbi olaraq 2 qrupa ayıraraq One-Way ANOVA testi istifadə edilmiş və η^2 =qruplararası /toplam variance düsturuna əsasən hesablama aparıldıqda:

$$\eta^2 = 3,2/46,22 = 0,06 (F=14,73; df=1; p<0,001).$$

Yaşlı məhkumların müəssisə əməkdaşlarından məmnunluq səviyyəsinin onların həyat keyfiyyətinə təsirinin təhlil edilməsi üçün One-Way ANOVA testi istifadə edilmiş və η^2 (qruplararası təsir böyüklüyü) 0,08; F=8,81; df=2; p<0,001; statistik əhəmiyyətə malik orta təsir dərəcəsi aşkar edilmişdir. Tukey HSD, Scheffe, LSD, Bonferroni testinə əsasən əməkdaşların münasibəti çox yaxşı və normal qiymətləndirmiş yaşlı məhkum qrupları arasında statistik

əhəmiyyətə malik neqativ fərq aşkar edilmişdir ($-0,275$; $p < 0,001$).

Qeyd etmək lazımdır ki, yaşlı məhkumların digər məhkumlarla münasibətinə dair sual verildikdə onların 64,5% (129 nəfər) münasibətlərdən məmnun olduğunu, 35,5% (71 nəfər) isə qismən məmnun olduğunu bildirmişdir, eyni zamanda narazılıq, qeyri-məmnunluq halını ifadə edən cavablara rast gəlinməmişdir. İki faktor arasında müsbət korelyasiya qeydə alınsa da, nəticə statistik əhəmiyyətə malik deyildir ($p < 0,05$ şərti ödənilməmişdir).

Yekun və tövsiyələr

- Yaşlı məhkumların ailə üzvləri ilə əlaqə saxlaması, yaxınlarının görüşə gəlməsi amili ilə həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi arasında statistik əhəmiyyətli təsir aşkar edilməmişdir. Bu isə həmin münasibətlərin müsbət, yaxud mənfi aspektdən onlara təsir etməsini sual altına almış olur.
- Məhkumların şəxsi münasibətlərindən, yaxınlarından aldığı dəstəkdən məmnunluq və cinsi münasibətlərindən nə dərəcədə razı olması amili ilə onların həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi arasında statistik əhəmiyyətli müsbət korelyasiya müşahidə edilir ($r=0,469^{**}$; $r=0,646^{**}$; $r=0,495^{**}$; $p < 0,001$);
- Cəzaçəkmə müəssisəsi mühit amili, yaş məhdudiyətlərinin nəzərə alınması ($r=0,264^{**}$; $p < 0,001$), gündəlik fəaliyyət növlərinin icra edilməsi ($r=0,409^{**}$; $p < 0,001$), iş bacarıqlarının icra edilməsi ($r=0,418^{**}$; $p < 0,001$), maddi imkanlara malik olma ($r=0,529^{**}$; $p < 0,001$), lazım olan informasiyanın əlçatan olması ($r=0,527^{**}$; $p < 0,001$) kimi ətraf mühit amilləri ilə həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi faktoru arasına müsbət statistik əhəmiyyətli korelyasiya izlənilmişdir;
- Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili və aparılmış tədqiqat işinin nəticələrinə əsasən yaşlı məhkumların psixi sağlamlığının və psixoloji rifah halının yüksəldilməsi, həyat keyfiyyətinin adekvat qiymətləndirilməsi üçün onlarla sosial-emosional istiqamətdə, həmçinin şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yaxşılaşdırılması istiqamətində proqramlar hazırlanması;
- Tədqiqat işi məhkumların şəxsiyyətlərarası münasibətlərinə digər faktorların təsiri ətrafında da davam etdirilə bilər və toplanmış qeydlər əsasında korreksiya edici proqram hazırlanaraq struktur qurumlarda tətbiq və səmərəliliyinin tədqiqi.

ƏDƏBİYYAT

1. İşgəncələrin və qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzaların qarşısının alınması haqqında Avropa Konvensiyası, 26 noyabr 1987
2. Avropa Penitensiar Qaydaları. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi, 11 yanvar 2006.
3. Ageing prisoners: An introduction to geriatric health-care challenges in correctional facilities. International Review of the Red Cross (2016),98(3),917-939
4. "Assessment following self-harm in adults Council Report CR122" *Royal College of Psychiatrists London* October 2004 (Approved by Council: January 2004)
5. "Ageing prisoners: An introduction to geriatric health-care challenges in correctional facilities". International Review of the Red Cross, 2016.
6. Aldwin, C. M., Levenson, M. R., & Gilmer, D.F. (2004). Interface between mental and physical health. In C. M., Aldwin, & D. F. Gilmer (Eds.), Health, illness, and optimal

- aging: Biological and psychosocial perspectives (pp. 227–253). Thousand Oaks, CA:Sage.
7. Ageing and imprisonment, Summary report, ICRC, June, 2018.
 8. Blazer, D. G., Hybels, C. F., & Pieper, C. F. (2001). The association of depression and mortality in elderly persons: A case for multiple, independent pathways. *Journals of Gerontology: Medical Sciences*, 65A, M505–M509.
 9. Brie A. Williams, James S. Goodwin, Jacques Baillargeon, Cyrus Ahalt and Louise C. Walter, “Addressing the Aging crisis in U.S. Criminal Justice Health Care”, *Journal of the American Geriatric Society*, vol.60, No.6, 2012.
 10. Brie A. W., James S. Goodwin, Jacques Baillargeon, Cyrus Ahalt and Louise C. Walter “Addressing the Aging Crisis in U.S. Criminal Justice Health Care” *Journal of the American Geriatric Society*, 2012
 11. Lee, C., Treacy, S., Haggith, A. *et al.* A systematic integrative review of programmes addressing the social care needs of older prisoners. *Health Justice* 7, 9 (2019). <https://doi.org/10.1186/s40352-019-0090-0>
 12. Doris J.J. and Lauren E. Glaze, Mental Health Problems of Prison and jail inmates, Special Report, Washington 2006
 13. Human Rights Watch, Old Behind Bars: The Aging Prison Population in the United States, 2012.
 14. Marzano, L., Hawton, K., Rivlin, A., & Fazel, S. (2011). Psychosocial influences on prisoner suicide: A case-control study of near-lethal self-harm in women prisoners. *Social Science & Medicine*, 72(6), 874–883. <https://doi.org/10.1016/J.SOCSCIMED.2010.12.028>
 15. Marcelo T.B., and Marcelo P.A. Fleck, “Quality of life and Major Depression”, 2007.
 16. Metzner JL, “Class action litigation in correctional psychiatry”. *J Am Acad Psychiatry Law* 2002; 30: 19-29
 17. Mokdad, A. H., Marks, J. S., Stroup, D. F., & Gerlerding, J. L. (2004). Actual cases of death in the United States, 2000. *Journal of the American Medical Assn.*, 291, 1238–1245.
 18. Ronald H. A. and Krabill J.J., “Older and Geriatric Offenders: Critical Issues for the 21st Century” *Special Needs Offenders in Correctional Institutions*, Edited by: Lior Gideon <https://www.researchgate.net/publication/292936890>
 19. Juozas Ruzevicius (2007), “Working life quality and its measurement” *Forum ware international*, 2 https://www.researchgate.net/publication/265403836_WORKING_LIFE_QUALITY_AND_ITS_MEASUREMENT
 20. Spiro, A., III (2001). Health in midlife: Toward a life span view. In M. E. Lachman (Ed.), *Handbook of midlife development* (pp. 156–187). New York: Wiley.
 21. S. Chandrik, P. Radhakumari, B. Devi Madhavi, Quality of Life of Elderly Residing in Old Age Homes and Community in Visakhapatnam City, *IOSR Journal of Dental and Medical Sciences (IOSR-JDMS)* 14 (10) (2015) 27-31. www.iosrjournals.org
 22. Handbook on prisoners with special needs, United Nations Office on Drugs and Crime New York: United Nations 2009.
 23. The WHO Guidelines on Integrated Care for Older People (ICOPE). World Health Organization Publication, 2017.

МЕЖЛИЧНОСНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ГРУППАХ ПОЖИЛЫХ ЗАКЛЮЧЕННЫХ

Г.А.АЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Межличностные отношения играют особую роль в исследовании качества жизни, а также в анализе психологического благополучия человека (Всемирная организация здравоохранения, 1996; Кембриджский университет, Великобритания, 2009). Такие факторы, как позитивное развитие, поддержание и управляемость межличностных отношений, важны как в тюремных сообществах, так и в свободном обществе.

Имеющиеся данные свидетельствуют о том, что поддержание семейных отношений имеет положительный эффект. Однако длительное лишение свободы зависит от пенитенциарного учреждения и ведет к потере семейных связей. Характер преступления, в свою очередь, влияет на отношения с членами семьи (Работа с заключенными, нуждающимися в особом уходе, Нью-Йорк, 2009 г.)

Многочисленные эмпирические данные подтверждают важность межличностных отношений и отношения к старению.

Основной целью исследования было изучение межличностных отношений в пенитенциарных группах старшего возраста. В первую очередь были изучены предшествующие исследования, правовые документы, опубликованные статьи в этом направлении, а затем на основе опросных выборок были измерены качество жизни и межличностных отношений осужденных старшего возраста для проверки исследовательской гипотезы.

Ключевые слова: пожилые заключенные, качество жизни, межличностные отношения, социальная поддержка.

INTERPERSONAL RELATIONS IN ELDERLY INMATE COLLECTIVES

G.A.ALIYEVA

SUMMARY

Interpersonal relationships play a special role in the study of quality of life, as well as in the analysis of a person's psychological well-being (World Health Organization, 1996; University of Cambridge, United Kingdom, 2009). Factors such as the positive development, maintenance, and manageability of interpersonal relationships are important in prison communities as well as in a free society (Antonucci, 1986; Antonucci and Akiyama, 1995; Fiori, et al., 2006; Holt-Lunstad, et al., 2010; Lubben, 1988; Medvene, et al., 2015).

Evidence suggests that maintaining family relationships has a positive effect. However, long-term imprisonment is dependent on the penitentiary and leads to the loss of family ties. The nature of the crime, in turn, affects relationships with family members (Working with Prisoners in Need of Special Care, New York, 2009)

Numerous empirical data confirm the importance of interpersonal relationship and attitudes toward aging (A. Rivlin, K. Howton, L. Marzano, S. Fazel, 2013).

The main goal of the study was to study interpersonal relationships in older prison groups. First of all, previous researches, legal documents, published articles in this direction were examined, and then the quality of life and interpersonal relations of older convicts were measured on the basis of survey samples to test the research hypothesis.

Keywords: elderly prisoners, quality of life, interpersonal relationships, social support.